

Felvilágosult szerzetesek

A német bencések 1740–1803¹

A szerző monográfiájában a katolikus felvilágosodás eddig kevésbé vizsgált részletével foglalkozik. Bár a monasztikus rendek a medievisztika jól kutatott területeihez tartoznak, kora újkori történetüket a 19. századi összefoglaló munkák után sokáig nem kísérte kitüntetett szakmai érdeklődés. Ezen az állapoton igyekezett javítani *Derek Beales* átfogó munkája,² amely széles kitekintést ad az európai szerzetesrendek történetéről a korszakban. Lehner ebből kiindulva, a témakört leszűkítve határozta meg kutatásának területét, mintegy százötven német nyelvű bencés monostort vizsgált a mai Közép-Németország, Ausztria és Svájc területéről. A szerző munkájában azokat a kulturális, teológiai, filozófiai, szellemi, intézményi és szociális kérdéseket vizsgálja, amelyeket a felvilágosodás kora állított a bencés rend elé.

Lehner a milwaukee-i Marquette University (USA, Wisconsin állam) oktatója, 2005-ben Münchenben szerezte meg PhD-fokozatát teológiából. Nemzetközileg elismert szakértője a kora újkori egyháztörténetnek és teológiának, 2013-ban az *Academia Scientiarum et Artium Europaea* tagjának választották. Számos monográfia szerzője,³ több kötetben is közreműködött társszerzőként és szerkesztőként. Társszerkesztője az *Oxford Handbook of Early Modern Theology 1600–1800* lexikonnak, szerkesztője a *History of Early Modern Religion* című sorozatnak, amelynek keretében eddig húsz kötet látott napvilágot. Több mint huszonöt tanulmánya jelent meg vezető szakfolyóiratokban. Jelen recenzióban tárgyalt kötetét az *American Catholic Historical Association* 2012-ben *Gilmary Shea-díjjal* tüntette ki mint a legkiválóbb és legeredetibb könyvet, amelyet a katolikus egyház történetéről 2010–2011 során publikáltak.

A szerző kutatásának fő kérdése, hogy miért a bencések között volt a legtöbb Lehner által felvilágosultnak (*enlightened*) nevezett szerzetes. Ennek megértéséhez fontos tudni, hogy mit ért *felvilágosult* alatt. Könyvének bevezetőjében úgy fogalmaz, hogy azokat a szerzeteseket illeti ezzel a jelzővel, akik nemcsak a közösség új formáit és a megújult kommunikációs struktúrákat adaptálták, hanem az olyan értékeket is vallották, mint a személyes szabadság, a tolerancia, az emberi jogok, az erőszakmentesség, valamint úgy vélték, hogy az egyháznak, különösen a szerzetesi életnek meg kell újulnia és alkalmazkodnia kell a társadalomhoz.

1 Lehner, Ulrich L.: *Enlightened Monks. The German Benedictines 1740–1803*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 276 p.

2 Baeles, Derek: *Prosperity and Plunder. European Catholic Monasteries in the Age of Revolution, 1650–1815*. New York, 2003.

3 Például Lehner, Ulrich L.: *Historia Magistra. Zur Archivgeschichte des altbayerischen Kollegiatstiftes SS. Jakobus und Tiburtius in Straubing*. Nordhausen, 2003; Uő: *Kants Vorkehrungskonzept auf dem Hintergrund der deutschen Schulphilosophie und -theologie*. Leiden–Boston, 2007; Uő: *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Leiden–Boston, 2010; Uő: *Monastic Prisons and Torture Chambers. Crime and Punishment in European Monasteries, 1600–1800*. Eugene, OR, 2013.

Lehner hét ponttal magyarázza, hogy a felvilágosult gondolkodás a bencések között gyorsan terjedt. Elsőként a rend decentralizált működését említi, amelynek köszönhetően minden szerzetesház elöljárója maga dönthette el, hogy beengedi-e vagy kizárja a felvilágosodás eszméit a közösségből. Másodsorban a rendházak közötti rendszeres levelezést emeli ki, ami nemcsak a német, de a francia és itáliai monostorokra is kiterjedt. A levelezés mellett az új eszmék fontos hordozója volt a bencés közösségek közötti mobilitás, amelyben elsősorban tudósok és diákok vettek részt, Lehner szerint ez a harmadik tényező. Negyedikként a könyvkölcsönzési rendszert említi, aminek köszönhetően a kézzel fogható szellemi termékek jóval gyorsabban juthattak el nagy távolságokra, mint más rendek esetében, csakúgy, mint az európai kultúra legtrikább könyvei. Ötödikként a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a bencések a tudomány művelésére rendezték be társadalmukat, és így a kontinens minden tudományos intézményével kapcsolatban álltak. Ezeknek a struktúráknak köszönhetően – indokolja Lehner a hatodik pontját – a bencések képesek voltak a protestánsokkal szemben vitapartnerként megjelenni, és vették is a bátorságot arra, hogy a teológiai, tudományos és egyházpolitikai kérdéseket – elsősorban levelezések formájában – megvitassák. A hetedik pont egyenesen következik az előzőekből, levelezéseiknek köszönhetően a bencések egy nagyobb kommunikációs hálózat tagjaivá válhattak.

A korszakolás tekintetében az 1740-es kezdődátum talán kevésbé meghatározott és konkrét, mint a Lehner által vizsgált időszak végét jelentő 1803. év. A szerző érvelése szerint az általa vizsgált folyamatok a 18. század derekára értek meg, ezért válik indokolttá a kutatás kronológiai behatárolása. 1803 a német birodalmi egyház (*Reichskirche*) végét jelentette, és ezáltal gazdag monasztikus kultúrájának felszámolását is: február 25-én a Birodalmi Tanács az összes monostor és apátság vagyonát elkobozta.

Szerkezetileg a könyv a bevezető és a záró fejezet mellett tíz főfejezetre bomlik. Ezek a részek különböző kihívások köré épülnek fel. A második fejezet (*The Challenge of Historiography*) a franciaországi Saint Maur-kolostorból kiinduló történetírási irányzat hatásairól értekezik a német bencések körében, amely nemcsak a szerzetesek tudományos megközelítésére, de azoknak mentalitására is befolyást gyakorolt. A harmadik fejezet a német bencések mindennapjait vizsgálja, anyagi kultúrájukon keresztül, étkezésükön át az általuk felhasznált luxuscikkekig, közösségi struktúrájukig (*The Challenge of a New Lifestyle*). A következő fejezetben Lehner a szerzetesek és a személyes szabadság viszonyával, illetve a francia forradalom által elindított gondolatoknak a monostorokban való lecsapódásával foglalkozik (*The Challenge of a New Liberty*). Az ötödik fejezet során Lehner azokat a kommunikációs hálózatokat vizsgálja, amelyek elősegítették a felvilágosodás eszméinek terjedését, és bekapcsolták a bencéseket az európai értelmiség vérkeringésébe (folyóiratok és tudományos társaságok). Az ezt követő két rész pedig a kolostorok börtöneivel, az ott sínylődő szerzetesekkel, illetve azokkal a rendtársaikkal foglalkozik, akik a szökés útját választották, hogy a személyes szabadság tág értelmezésével másfajta boldogulást keressenek életükben. A szerző elemezte, milyen hatással volt a világi politika és természetjogi iskola a kolostorokra (*The Challenge of New Theories of Law*). Bár a természetjogi iskola alapvetően az egyházi privilégiumok ellen érvelt, néhány katolikus gondolkodó magáévá tette ezeket a gondolatokat, a szerző itt ezeket a kérdéseket tárgyalja. Ezt követik végül azok a fejezetek, amelyek az új filozófiai gondolatok és a bencés intellektus találkozását tárgyalják (*The Challenge of New Philosophies, The Challenge of a New Theology*). A szerző által vizsgált közösségek nemcsak a teológiai vagy más szellemtudományok területén találkozhattak a felvilágosodás kihívásaival, hanem mindennapi életükben, meghatározó életviteli problémáikban, a közösség és az egyén életében egyaránt.

A könyv átfogó képet ad a 18. század második felének német bencésairől, a tekintélyes mennyiségű levéltári forrás pedig biztosíthat minket arról, hogy a Lehner által felvázolt kép átfogó igényű. Örömteli, hogy a szerző nem vont le súlyos végkövetkeztetéseket. Hipotézisét, ami szerint a bencések között volt a legtöbb felvilágosult szerzetes, a saját, előre meghatározott értelmezési keretei között tartja és erre a kötet egésze során gondosan ügyel. Módszertana, amely a felvilágosodás korának fontos kérdéseit a kolostorok falai mögötti világban és ezekben a sokszor első ránézésre zártnak vélt közösségekben vizsgálja, egészen új megvilágításba helyezi az olvasó számára a szerzetesek életét. A kommunikációs hálózatok elemzése, valamint az a felismerés, hogy a monasztikus rendre mint hálózatra tekint, vagy éppen úgy, mint egy hálózat egy elemére, olyan megközelítés, amely még sok újdonságot tartogathat a katolikus felvilágosodás témakörében. A felvilágosult szerzetesek sikere, ami elsősorban tanaiknak gyors és hatásos terjesztésében nyilvánult meg, egyértelműen igazolja Lehner módszertani megközelítését. A mű átfogó értelmezési kerete más posztmodern módszertani elemek alkalmazására is előkészítette a terepet, nem véletlen, hogy a szerző ebben az értelemben maga is folytatta munkáját.

A felvilágosult bencések mellett a szerző bevezetőjének egy rövid részében kitér a rend azon tagjaira is, akik kevésbé kitörő lelkesedéssel fogadták az új idők új szeleit. Bár rögtön hozzáteszi, hogy azok, akik elutasították a rend hagyományainak és aszketizmusának megújítását, nem voltak sokan, és általában a francia antifilozófusok hatása alatt álltak – akiknek könyveit és más szellemi termékeit az egykori jezsuiták terjesztették a német területeken. Lehner itt sem hagyja el a pontos definíciót, terminusa (*anti-Enlighteners*) alatt azokat a szerzeteseket érti, akik nemcsak a régi privilégiumokat és tradíciókat védelmezték, hanem elutasították a kortárs értékeket és az átfogó társadalmi reformot is. Kétségtelen, hogy a szerző kutatási irányainak kijelölésekor már alapvetően a rend felvilágosult tagjaira koncentrált, de kívánatos lett volna egy hosszabb fejezet, amelyben a másik tábor motivációit is indokolja, hiszen a mögöttük álló szellemi kört már meghatározta a bevezetőben.

Lehner munkája alaposan és pontosan jegyzetelt, magyarázó jegyzetei nemcsak a tartalmi kérdések, hanem a módszertani szempontok megértéséhez is hozzájárulnak. Könyved stílusú, igényes angol megfogalmazása nagy segítség az idegen nyelvű olvasónak. A kötetet gondos bibliográfia és jól szerkesztett, kiválóan használható mutató zárja.

Kollár Levente